

VU Research Portal

Zo doen wij dat nu eenmaal

van Koeven, B.H.

2011

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van Koeven, B. H. (2011). *Zo doen wij dat nu eenmaal: Literaturopvattingen op open protestants-christelijke basisscholen*.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Samenvatting

Doel en aanleidingen

Het doel van dit onderzoek is inzicht te krijgen in de literatuuropvattingen die leven op open protestants-christelijke scholen en in de wijze waarop deze tot uitdrukking komen in de onderwijspraktijk. Open protestants-christelijke scholen kennen een open toelatingsbeleid en in lijn daarmee een gevarieerde leerling-populatie met een verscheidenheid aan levensbeschouwelijke opvattingen. Een derde van het totaal aantal Nederlandse basisscholen is protestants-christelijk. Verreweg het grootste deel daarvan is open protestants-christelijk.

Het onderzoek is interdisciplinair van karakter; het is zowel geworteld in de pedagogiek als in de literatuursociologie. Het onderzoek kende drie praktische aanleidingen die in hoofdstuk 1 zijn beschreven. Een eerste aanleiding vormde mijn ervaring als lerarenopleider met de keuze van kinderliteratuur op open protestants-christelijke basisscholen. Een tweede aanleiding betrof de gang van zaken rond de Kinderboekenweek over magie in 2005. Een derde aanleiding werd gevormd door de resultaten van onderzoek dat ik uitvoerde naar de literatuuropvattingen van ouders op een open protestants-christelijke basisschool en naar de opvattingen van 144 leerkrachten op 108 basisscholen.

Uit deze aanleidingen werd duidelijk dat het voorkomt dat op open protestants-christelijke basisscholen boeken bij leerlingen worden weggehouden, bijvoorbeeld omdat zij magische elementen bevatten, en dat over beslissingen hierover niet altijd open met ouders wordt gecommuniceerd.

Onderzoeksvragen en onderzoeksvorm

De drie genoemde aanleidingen leidden tot de volgende onderzoeksvraag en deelvragen:

Welke literatuuropvattingen leven op open protestants-christelijke basisscholen en hoe komen zij tot uiting in de schoolpraktijk?

1. Welke opvattingen over leescultuur maken deel uit van de literatuuropvattingen op de scholen en hoe komen zij tot uiting in het boekenaanbod en het omgaan met boeken?
2. Welke identiteitsopvattingen maken deel uit van de literatuuropvattingen op de scholen en hoe komen zij tot uiting in het boekenaanbod en het omgaan met boeken?
3. Welke pedagogische opvattingen maken deel uit van de literatuuropvattingen op de scholen en hoe komen zij tot uiting in het boekenaanbod en het omgaan met boeken?
4. Welke opvattingen over de protestantse leestrategie maken deel uit van de literatuuropvattingen op de scholen en hoe komen zij tot uiting in het boekenaanbod en het omgaan met boeken?

Omdat het bij literaturopvattingen op open protestants-christelijke scholen en de wijze waarop deze tot uiting komen in de praktijk van het onderwijs om complexe processen gaat waarover weinig onderzoek bestaat, is besloten tot casestudieonderzoek op vier scholen.

Levensbeschouwelijke identiteit en pedagogische kwaliteit op open protestants-christelijke scholen

Om de context van open protestants-christelijke scholen beter te begrijpen, scholen voor het casestudieonderzoek te kunnen selecteren en aandachtspunten te kiezen om de cases te kunnen

beschrijven en vergelijken, werden de begrippen ‘levensbeschouwelijke identiteit’ en ‘pedagogische kwaliteit’ in relatie tot het leesonderwijs in hoofdstuk 2 nader verkend.

De levensbeschouwelijke identiteit kan worden uitgedrukt in een formele identiteitsvisie maar ook informeel worden gedragen door de leden van de school. Het is bekend dat, behalve door bereikbaarheid of door onderwijskwaliteit, de schoolkeuze van ouders in het open protestants-christelijk onderwijs wordt bepaald door hun levensbeschouwelijke oriëntatie. Terwijl de leerlingpopulatie op open protestants-christelijke scholen een grote diversiteit kent, wordt de leerkrachtpopulatie gekenmerkt door een gemeenschappelijke levensbeschouwelijke biografie die er uit bestaat dat teamleden een protestantse opvoeding hebben genoten en een schoolcarrière in het christelijk onderwijs hebben gevolgd. Zij delen deze biografie met een deel van de ouders. Open protestants-christelijke scholen kunnen van elkaar verschillen. Zij kunnen met godsdienstlessen en aandacht voor christelijke rituelen op de smalle, zichtbare identiteit van de school focussen of de levensbeschouwelijke identiteit als een brede identiteit, een integraal onderdeel van opvoeding en onderwijs vormgeven.

Onderwijs met pedagogische kwaliteit stelt de persoonlijke identiteitsontwikkeling van leerlingen in een pluriforme samenleving centraal. Doel is het, met respect voor diverse levensbeschouwingen, leren deelnemen aan het samen leven op een autonome, kritische en sociaal verantwoordelijke wijze. Dat open protestants-christelijke scholen zich zowel willen richten op socialisatie in de eigen levensbeschouwing en op interne sociale cohesie als op persoonlijke identiteitsontwikkeling en het voorbereiden van leerlingen op een pluriforme samenleving, kan tot spanningen en dilemma’s leiden.

Leesonderwijs in de zin van technisch en begrijpend lezen vormt van overheidswege een belangrijk speerpunt op basisscholen, terwijl de aandacht voor een leescultuur waarin ruimte is voor de ontwikkeling van een persoonlijke lezersidentiteit minder vanzelfsprekend is. Om leesonderwijs met pedagogische kwaliteit dat aansluit bij de open protestants-christelijke identiteit van de school en voorbereidt op pluriform samenleven te kunnen realiseren is het van belang om naast leestechniek ook aandacht te hebben voor de identiteitsontwikkeling van leerlingen.

De protestantse leestradiatie

In hoofdstuk 3 werd de protestantse leestradiatie geschetst om te kunnen nagaan welke rol deze speelt in de boekkeuze op open protestants-christelijke scholen. In deze leestradiatie werd fantasie als weinig nuttig gezien. Ook had men problemen met boeken waarin grof taalgebruik voorkwam, waarin christelijke dogma’s niet op een juiste manier waren uitgewerkt of met ‘prikkel literatuur’. In de protestantse leestradiatie zagen orthodox georiënteerde protestanten kinderliteratuur als een middel om godsdienstige waarden over te brengen. Liberaal georiënteerde protestanten wilden juist aansluiten bij de belevingswereld van kinderen. Voor een kleine groep vrijzinnig protestanten was kinderliteratuur belangrijk voor sociale, humane of algemeen religieuze vorming. Binnen het protestantisme is censuur nooit gebruik geweest. Eerder was bij orthodox-protestanten sprake van zelfcensuur, waaronder wordt verstaan dat opvoeders boeken voor kinderen selecteerden. Een belangrijk ideaal was dat van de ‘verinnerlijkte censuur’. Opvoeders leerden kinderen zelf bepalen of boeken de levensbeschouwelijke toets der kritiek konden doorstaan.

Na de jaren zestig vormde een beperkte groep orthodox-protestanten een eigen circuit van christelijke uitgeverij, boekhandels, critici en evenementen. Deze groep koos voor boeken met een orthodox-christelijke tendens en stond kritisch tegenover boeken van algemene uitgeverij. Liberaal georiënteerde protestanten zetten zich aanvankelijk af tegen deze orthodox-christelijke kinderliteratuur. Sinds de jaren

zeventig zijn in de kinderboekenkritiek, met uitzondering van de orthodoxe, geen levensbeschouwelijk georiënteerde opvattingen meer te vinden. Een liberale richting is verdwenen.

Met de toegenomen populariteit van fantasy-literatuur voor kinderen in de jaren negentig is in evangelische en orthodox protestantse kringen een belangrijk selectiecriteria voor kinderboeken geworden dat zij geen magische elementen bevatten. In 2005 werd naar aanleiding van onder andere de Kinderboekenweek duidelijk dat dit criterium niet alleen op orthodox protestante scholen, maar ook op veel open protestantse scholen werd gehanteerd.

Wanneer op open protestants-christelijke scholen keuzes worden gemaakt op het gebied van levensbeschouwing en identiteit, ligt het voor de hand dat teamleden focussen op de open schoolidentiteit. Zij zouden dan, overeenkomstig de protestantse leestrategie, esthetische en ethische overwegingen kunnen meewegen bij het selecteren van kinderliteratuur, evenals criteria die gericht zijn op de (levensbeschouwelijke) leerlingdiversiteit. Ook ligt het voor de hand dat zij leerlingen begeleiden in het kiezen van boeken en het uitwisselen van leeservaringen.

Methode van onderzoek

Voor het casestudieonderzoek zijn vier scholen geselecteerd die ik noemde naar Nederlandse auteurs van kinderboeken: Sjoerd Kuiper, Jan de Liefde, Piet Prins en W.G. van de Hulst. De selectiecriteria voor het casestudieonderzoek zijn gericht op overeenkomsten en verschillen tussen scholen. Zo komen de gekozen scholen erin overeen dat zij een open protestants-christelijke identiteit hebben en dat er tenminste acht teamleden werkzaam zijn. Daarnaast kent de omgeving van de scholen levensbeschouwelijke diversiteit. Op de scholen zijn verschillende keuzes gemaakt over deelname aan de Kinderboekenweek over magie. Volgens de contactpersonen die ik ten tijde van de selectie op de scholen sprak, leken twee scholen wel en twee niet te hebben deelgenomen aan de Kinderboekenweek over magie. Later bleek dit verschil minder eenduidig dan aanvankelijk gedacht.

In de casestudies is gebruik gemaakt van verschillende bronnen: interviews, documentanalyse, analyse van klassenbibliotheken en schriftelijke vragenlijsten. Daarnaast is er sprake van meer incidentele bronnen als informele gesprekken en observaties. Onderzoeksgroepen zijn teamleden (waaronder schoolleiders) en ouders.

De interviews met teamleden (in totaal 33 gesprekken waarvan vier met schoolleiders) vormden de basis voor de beschrijving van de cases. De resultaten van de vragenlijsten voor teamleden (N= 64), onderzoek van de schooldocumenten, de klassenbibliotheken en de incidentele bronnen boden aanvullende informatie die de bevindingen uit de interviews van illustratie, maar ook van vraagtekens konden voorzien. De vragenlijsten voor ouders (N= 165) en de interviews met hen (N= 14) waren bedoeld om het beeld van de school te complementeren.

De casestudies

De leerkrachtpopulatie op drie van de vier scholen is liberaal-protestants georiënteerd. De leerkrachtpopulatie op de vierde school (de W.G. van de Hulstschool) is orthodoxer. Voor de leerlingpopulatie op de vier scholen geldt dat die heterogeen is, van niet christelijk en islamitisch tot evangelisch. Op de W.G. van de Hulstschool bedraagt de groep islamitische ouders zo'n 30%, terwijl die op de andere scholen nauwelijks aanwezig is.

De formele levensbeschouwelijke schoolidentiteit zoals vastgelegd in de schooldocumenten, leeft niet voor de teamleden. Zij richten zich vooral op de smalle identiteit van het levensbeschouwelijk onderwijs

en op de christelijke rituelen zoals zij die dagelijks in de klas vormgeven. Voor wat betreft diversiteit zijn zij gefocust op het onderscheiden van christelijke en niet-christelijke groepen.

Bij de vormgeving van het leesonderwijs op de scholen worden technische leesvaardigheden benadrukt. Hoewel teamleden de identiteitsontwikkeling van leerlingen en hun voorbereiding op de maatschappij van groot belang zeggen te vinden, wordt lezen daar in de praktijk niet mee verbonden. Teamleden hebben weinig kennis van kinderliteratuur.

Langs de lijnen van de onderzoeksvragen zijn de opvattingen die onder leerkrachten en schoolleiders leven in kaart gebracht. De Sjoerd Kuyperschool heeft deelgenomen aan de Kinderboekenweek over magie. De schoolleiding heeft een heldere visie op de open identiteit van de school en draagt deze ook uit naar de teamleden. Deze visie bestaat er uit dat er een breed boekenaanbod is en dat men van mening is dat het curriculum niet kan worden bepaald door de opvattingen van ouders. Hoewel teamleden zeggen zich thuis te voelen bij het open identiteitsklimaat op de school en geen boeken bij leerlingen weg te houden, sluiten zij in de keuze van boeken en het omgaan daarmee niet bewust aan bij de open schoolidentiteit.

Op de Jan de Liefdeschool heeft men niet deelgenomen aan de Kinderboekenweek van 2005. Er bestaat de traditie aan te sluiten bij de wensen van orthodox-protestantse ouders. Dat leidt tot het weghouden van boeken met magische thema's of grof taalgebruik. De aanschaf van christelijke boeken is op de school praktisch. Hoewel geen van de teamleden het schoolklimaat kan verwoorden, weten zij dat het gekenmerkt wordt door een orthodoxe denkwijze en handelen ze daar ook naar.

Hoewel de schoolleider van de Piet Prinsschool zegt dat is deelgenomen aan de Kinderboekenweek van 2005, is op de school meegedaan met de christelijke kinderboekenmaand, een orthodox-protestants alternatief voor de Kinderboekenweek. Op deze school is sprake van een zelfsturend team. Dat heeft tot gevolg dat in de werkcontext afspraken worden gemaakt over het weghouden van magie waarvan de schoolleider en een deel van de teamleden niet op de hoogte zijn. Een belangrijke beweegreden voor keuzes over kinderliteratuur is dat de school bekend staat als 'niet erg christelijk'. Teamleden zien als doel voor het weghouden van boeken op school, dat in de omgeving dit beeld wellicht zal worden bijgesteld.

Op de W.G. van de Hulstschool is niet deelgenomen aan de Kinderboekenweek over magie. De zorg voor de diverse leerlingpopulatie, waaronder veel islamitische leerlingen, staat er centraal. In dat licht zijn teamleden van mening dat conflicten moeten worden vermeden. Op de school is één evangelisch gezin dat vraagt om het verwijderen van boeken. Dat teamleden hieraan tegemoet willen komen, gaat niet zozeer samen met levensbeschouwelijke argumenten. Zij willen voorkomen dat conflicten met ouders van invloed zijn op de veilige sfeer op school.

Keuzes die scholen maken als het gaat om deelname aan de Kinderboekenweek over magie blijken geen uitdrukking te zijn van uniform beleid. De scholen verschillen op een gevarieerde manier van elkaar, maar hebben als gemeenschappelijk kenmerk dat de open protestantse identiteit diffuus is.

Conclusie: de deelvragen

Als het gaat om *de eerste deelvraag* zijn mijn bevindingen dat de *leescultuur* op geen van de scholen sterk ontwikkeld is en geen raakvlakken heeft met de open protestants-christelijke schoolidentiteit. Het schoolbeleid is gericht op de ontwikkeling van technisch leesvaardigheid en nauwelijks op literaire socialisatie. Boeken hebben vooral de status van leermiddel of sfeermaker en worden daarom gemakkelijk weggehouden. Vanwege beperkte kennis en een weinig ontwikkelde leesattitude zeggen teamleden aan een leescultuur met pedagogische kwaliteit waarin het uitwisselen van leeservaringen en leren kiezen

belangrijk is, moeilijk vorm te kunnen geven. Zij baseren zich niet op de ervaring die zij hebben opgedaan in het werken met bijbel- en sleutelverhalen in hun klas. Er zijn weinig verschillen tussen de scholen als het gaat om leescultuur. Tussen individuele teamleden zijn wel verschillen. Een enkele enthousiaste leerkracht blijkt in de klas geregeld aandacht te besteden aan boeken.

Ten aanzien van *de tweede deelvraag* wordt duidelijk dat geen sprake is van een formele visie of een gemeenschappelijk denken over de *open protestantse identiteit*. Eerder kan worden gedacht aan een ‘identiteitssfeer’ of ‘identiteitsgewoonten’. Deze ‘identiteitssfeer’ komt tot stand op basis van beelden die teamleden hebben van hoe ‘een christelijke school’ hoort te zijn. Deze beelden worden bepaald door herinneringen aan de eigen schooltijd, ervaringen met dilemma’s die zij eerder meemaakten en opvattingen die er uit bestaan dat men vindt dat de school in beginsel is bestemd voor ‘onze’ groep collega’s ouders en leerlingen. Keuzes over de selectie en het omgaan met kinderliteratuur worden niet bepaald door een gemeenschappelijke teamvisie op de levensbeschouwelijke schoolidentiteit, maar door een samenspel van individuele kenmerken, kenmerken die het team betreffen en omgevingskenmerken. Niet hun persoonlijke levensbeschouwelijke opvattingen, maar de wijze waarop zij tegenover de identiteit van de school staan, blijken bepalend voor de keuze die individuele teamleden maken als het gaat om kinderliteratuur. In hun verhouding tot de schoolidentiteit kunnen teamleden worden onderscheiden die zich sterk bewust zijn van die identiteit en een breed boekenaanbod voorstaan. Het kan daarbij zowel gaan om liberaal-protestantse als orthodoxe teamleden. Andere teamleden zijn zich minder bewust van de open schoolidentiteit. Het komt voor dat zij de schoolidentiteit inkleuren met hun persoonlijke orthodoxe identiteitsopvattingen en op die grond boeken willen weghouden. Soms ook zijn zij – bij gebrek aan eigen opvattingen- gemakkelijk geneigd opvattingen van collega’s of ouders te volgen.

Voor teamkeuzes zijn individuele kenmerken van belang, maar teamkeuzes vormen geen optelsom van individuele opvattingen. De opstelling van de schoolleider en de rol van teamleden met opvallende opvattingen blijken eveneens belangrijk voor gemeenschappelijke besluiten, evenals onderlinge afspraken tussen teamleden in de werkcontext.

Als het gaat om omgevingskenmerken blijkt dat teamleden duidelijke ideeën hebben over het beeld dat over hun school bestaat in de omgeving. Bovendien hebben zij zelf beelden van de protestantse scholen in de omtrek en spiegelen zij hun school daaraan. Deze beelden zijn belangrijk voor het denken over kinderliteratuur. Ook de manier waarop de schoolvereniging zich opstelt blijkt van belang. Daarnaast zijn teamleden geneigd de rol van orthodoxe ouders te benadrukken en zich weinig gelegen te laten liggen aan ouders die zich minder duidelijk manifesteren.

Ten aanzien van *de derde deelvraag* (over *pedagogische opvattingen*) wordt duidelijk dat op scholen opvattingen over identiteit samengaan met de wens leerlingen veiligheid en bescherming te bieden en conflicten te vermijden. Onder een veilige omgeving wordt niet een omgeving verstaan waarin kritische meningsvorming en leren kiezen belangrijk zijn, maar het aansluiten bij de beschermde omgeving waarin leerlingen opgroeien. Hoewel zij zich daar niet altijd van bewust zijn, verstaan teamleden daaronder vaak een orthodoxe omgeving. De vraag of een omgeving die exclusief op het tegemoet komen aan de wensen van orthodoxe ouders is gericht wel zo veilig is voor alle kinderen, stellen zij zich niet. Ook vragen zij zich niet af of het weghouden van boeken misschien ook een vorm van beïnvloeden is.

De beantwoording van *de vierde deelvraag* maakt duidelijk dat de *protestantse leestradietie* op de onderzochte scholen geen rol speelt. Deze is teamleden nauwelijks bekend en zij baseren hun opvattingen daar niet op. Dat orthodoxe opvattingen over literatuur, onder andere in de media, het meest zichtbaar zijn, maakt dat scholen deze gemakkelijk omarmen. Op de scholen is geen sprake van weloverwogen

selectie van kinderliteratuur, maar wel van zelfcensuur en censuur. Men is er niet op gericht in de omgang met kinderliteratuur aan te sluiten bij de open protestants-christelijke identiteit.

Welke literatuuropvattingen leven op open protestants-christelijke basisscholen en hoe komen zij tot uiting in de schoolpraktijk?

Bij de start van dit onderzoek verwachtte ik dat als het gaat om opvattingen over en het omgaan met kinderboeken in het open protestants-christelijke basisonderwijs, de open protestantse schoolidentiteit belangrijk zou zijn. Dit werd in de casestudies niet bevestigd. Een 'identiteitsfeer' bleek leidend.

Ook ging ik er van uit dat op scholen waar verschillende keuzes worden gemaakt ten aanzien van de Kinderboekenweek over magie ook verschillende opvattingen te vinden zouden zijn over het omgaan met kinderliteratuur en identiteit. Ik vond echter eerder variatie dan eenduidige verschillen. Aan beslissingen over bijvoorbeeld deelname aan de Kinderboekenweek bleek niet een door het team gedeeld denken over leescultuur, identiteit, pedagogische kwaliteit en kinderliteratuur ten grondslag te liggen. Verschillen werden bepaald door complexe processen waarbij individuele kenmerken, teamkenmerken en omgevingskenmerken een rol spelen.

Algemeen kan worden gezegd dat, hoewel open protestants-christelijke scholen hun bestaansrecht ontleen aan hun christelijke identiteit, teamleden ten aanzien van het omgaan met literatuur vaak niet kunnen vertellen wat daarvan het eigene is. Op scholen wordt weinig beargumenteerd gekozen voor het benadrukken van de veiligheid van 'de eigen groep' en er is weinig oog voor andere groepen. In een klimaat waar geen visie is op pedagogische kwaliteit of identiteit, waar boeken de status van leermiddel hebben en waar teamleden zich onhandig voelen in het omgaan ermee, kan gemakkelijk sprake zijn van (zelf)censuur.

Terugkijkend

Terugkijkend wordt duidelijk dat casestudieonderzoek een goede keuze is geweest, omdat dit aansluit bij de complexe schoolpraktijk van open protestants-christelijke scholen en een begin van theorievorming over literaturopvattingen op open protestants-christelijke scholen mogelijk maakt. De maatschappelijke relevantie van dit onderzoek is dat het zicht biedt op het spanningsveld van het opvoeden voor de eigen groep dat de oorsprong vormt van ons verzuilde onderwijssysteem en het opvoeden van leerlingen tot kritisch en autonoom denkenden die openstaan voor sociale cohesie in de samenleving. Ook leidt het tot meer inzicht in de mogelijkheden en knelpunten waar het gaat om de vormende waarde van het vakonderwijs in lezen. De wetenschappelijk relevantie van het onderzoek is gelegen in het beeld dat het onderzoek geeft van de strategische rol die literaturopvattingen in het open protestants-christelijke basisonderwijs spelen. Zo wordt met behulp van empirisch onderzoek een aanvulling op de kennisontwikkeling over de rol van de protestantse leestradiatie en burgerschapsvorming in het vak lezen op open protestants-christelijke basisscholen gegeven.

In vervolgonderzoek zou de hypothese kunnen worden getoetst dat ook op andere dan de onderzochte scholen situaties voorkomen waarin spanningen tussen het opvoeden voor de eigen groep en het opvoeden voor pluriform samenleven worden opgelost met het benadrukken van een 'veilig leerklimaat'. Ook de hypothese dat op basisscholen de visie van teamleden op leescultuur, schoolidentiteit of pedagogische kwaliteit niet sterk is ontwikkeld, vraagt om verder onderzoek.

Op basis van het onderzoek kunnen ook enkele aanbevelingen voor de lerarenopleiding worden geformuleerd. Als lerarenopleidingen studenten willen opleiden die een stem hebben in het construeren van een pedagogische visie op leescultuur en levensbeschouwelijke identiteit op de scholen waar zij

straks werkzaam zullen zijn, is het nodig dat studenten reflecteren op hun eigen normen en waarden en kritisch kijken naar de context van hun werk als leerkracht op een open protestants-christelijke basisschool.